

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.976

DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.5/32>**Климюк І.М.**

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ НАРКОМАНІЇ ТА ПРОВОКУЮЧІ ФАКТОРИ ВІКТИМІЗАЦІЇ

У статті досліджено теорії походження наркоманії та окреслено фактори, які сприяють виникненню наркоманії у суспільстві, головним чином спираючись на особливості жертв наркоманії. До основних теорій досліджуваної проблематики віднесено: біологічну теорію, соціологічну, конфліктогенну, економічну теорію та інші. Розглянуто генетичні підґрунтя виникнення наркоманії, враховуючи біосоціальне підґрунтя наркоманії, що є свого роду модулятором частоти відхилень у поведінці. Грунтуючись на моделі становлення «потенційних геніїв» та «потенційних злочинців», зроблено спробу створення моделі «потенційних наркозлочинців» та наведено механізм становлення «наркомана». Досліджено підстави формування наркоманії у соціумі, фактори, які спонукають до вживання наркотиків. Ознайомлено із принципом дії генетичних установок у їхній взаємодії з механізмами соціалізації. Висвітлено роль економічних чинників наркоманії та досліджено взаємодію наркотичної залежності зі свідомістю людини. Розкрито соціальні процеси, які слугують певним активізатором вчинення наркотичних злочинів. Зазначено, що наркоманія є динамічною злочинністю з медико-соціальним корінням, у зв'язку із чим проведено аналіз індивідуальних особливостей особистостей, які схильні до вживання наркомістких речовин. Зазначено, що основною причиною латентності незаконного обігу наркотиків є взаємна зацікавленість обох його сторін у нерозголошеності фактів скоєння злочинів. Проведено аналіз причин проявів наркоманії, точніше її періодичних сплесків, спалахів, якими є самосуперечливість функціонування соціуму, його саморозірваність, відсутність цільності, монолітності, надійності й безпечності існування. Саме таку картину ілюстративно демонструє наркоман, який і є втіленням цієї суспільної саморозірваності. Зазначено, що індивідуалізація стає помітною саме в той момент, коли в нього втручається процес суспільної індивідуалізації, адже життєво-історична індивідуалізація завершується соціалізацією, чим, у сукупності, обґрунтовано провокуючі фактори наркотичної віктимізації.

Ключові слова: теорії походження наркоманії, біологічна теорія, геном злочинця, механізм соціалізації, модель потенційного наркозлочинця, передумови наркоманії, підґрунтя віктимізації.

Постановка проблеми. Людська природа, незважаючи на багатотисячне існування та численні наукові здобутки, залишається загадкою, як і феномен злочинності. Наркотики з'явилися дуже давно, проте нещодавно набули кримінально-правового статусу.

Дослідженням соціальної еволюції займався відомий дослідник ХХ ст. Ф. Фукуяма, за постулатом якого «людська природа є тим, що дає нам відчуття моралі, забезпечує соціальні навички, необхідні для життя у суспільстві, та виступає підґрунтям більш спотворених філософських дискусій про права, справедливість і мораль. Люди

створені еволюцією у вигляді громадських тварин, які, як правило, прагнуть занурити себе в море громадських зв'язків» [1, с. 148, 179]. І в цьому сенсі ніякі досягнення у вивченні геному людини не дають однозначної відповіді на питання, що конкретно штовхає людину на злочин – її генетичні особливості, сукупність соціальних факторів або те, що релігійні люди вважають якимсь сатанинським вторгненням у свідомість індивідуума [2, с. 29].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наркоманію слід вважати динамічною злочинністю з медико-соціальним корінням. У науковій

літературі вагоме місце займають вчення про наркотичні злочини, наркоманію та шляхи її подолання. Дослідженням питань подолання наркоманії займалися такі науковці як: В.В. Голіна, О.М. Джу́жа, Т.В. Корнякова, О.М. Литвинова, І.І. Митрофанов, А.А. Му́зика, В.Я. Тацій, В.В. Топчий, Н.С. Юзікова та ін.

До числа останніх публікацій науковців, які досліджували наркоманію, слід віднести монографію «Комплексний підхід до захисту суспільства від незаконного наркообігу» 2019 року видання, написану колективом науковців: Т.В. Корняковою, О.Л. Соколенко, В.С. Гошовським, Н.О. Максименцівою, О.В. Сачко, І.М. Климюк та Г.С. Юзіковим. У праці досліджено механізм поведінки «наркомана» та розкрито процес розслідування, проте по сьогодні наркоманія залишається прогресуючою, саме тому наукова стаття спрямована на дослідження феноменів участі жертв у скоєнні наркотичних злочинів.

Постановка завдання. Дослідження теорій виникнення наркоманії та факторів, що спонукають до вживання наркотиків, є необхідним етапом до подолання наркотизму, тому що, аби подолати проблему, спочатку треба її дослідити. Першочерговим завданням наукової статті є проведення аналізу теоретичних основ зародження та розвитку наркоманії та створення моделі наркозлочинця, спираючись на генетичні та соціальні фактори виникнення наркоманії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні існує багато теорій походження наркоманії, однією з яких є біологічна теорія. Її прихильниками є Джільберто Джеррі та Норі Волков. Згідно з даною теорією схильність до наркотиків закладається в людському мозкові ще в материнській утробі. Скоріше за все варто було б говорити про біосоціальне підґрунтя наркоманії, де поведінка зумовлена біологічними факторами (спадковістю) та соціальними факторами, які по відношенню до біологічних виступають своєрідним модулятором частоти відхилень у поведінці [3, с. 96].

Не можна ігнорувати і новітні філософські погляди на людину, засновані на останніх досягненнях генетики поведінки і дослідженнях в області генома людини. Відомий науковець В.С. Овчинський розробив концепцію, відповідно до якої людина в біологічному сенсі народжується недоробленою і протягом усього свого життя залишається залежною від допомоги, уваги і визнання з боку свого соціального оточення. Неповнота визначається ланцюжками ДНК. Інди-

видуалізація стає помітною саме в той момент, коли втручається процес суспільної індивідуалізації. Життєво-історична індивідуалізація завершується соціалізацією [2, с. 30].

Ще задовго до появи науки генетики в ХІХ столітті філософ Н.Ф. Федоров писав, що «про людину і не можна сказати, що вона створіння природи, навпаки – вона є результатом саме недостворення».

Розвиваючи (або спрощуючи) думку про людину «недороблену» («недостворену»), можна стверджувати, що якщо генетично обдарована дитина виросте серед вовків, то Шекспіром або Моцартом вона вже не стане. Вона залишиться Мауглі, або «недоробленою» людиною. Шлях інших живих істот заздалегідь визначений, він мінімальною мірою залежить від середовища. Людина ж ніколи не стане людиною, якщо не пройде шлях соціалізації. Якщо собаці зумовлено гавкати безвідносно до того, де вона виростає, то людина ніколи не навчиться говорити без оточення людей. І в цьому сенсі людина – недостворена істота. Її «дороблює» середовище.

Іншими словами, щоб генетична програма запрацювала, її повинні запустити механізми соціалізації. У зв'язку із цим досить образно дану проблему сформулював Д. Майерс: «На відміну від лосося, ми не народжуємося з точним генетичним кодом, який керує нашими вчинками в усіх життєвих ситуаціях. Багато що з того, що ми робимо, нам необхідно пізнати на досвіді. І хоча ми докладаємо чималих зусиль, щоб знайти вірний напрямок у житті, на відміну від лосося, здатність вчитися дає нам численні переваги над тваринами і гнучкість в поведінці» [2, с. 31].

До близьких висновків ще на початок 60-х років минулого століття прийшов видатний радянський генетик В.П. Ефроїмсон, який вважав, що:

- 1) зародження потенційного генія – проблема біологічна, генетична;
- 2) розвиток генія – проблема біосоціальна;
- 3) реалізація генія – проблема соціобіологічна [4, с. 14].

Навіть якщо подальші дослідження в області генетики дійсно виділять «гени агресивності», які породжують злочинну поведінку, то «потенційних злочинців» із такими генами треба розглядати за аналогією з моделлю, запропонованою В.П. Ефроїмсоном для потенційних геніїв.

- 1) зародження потенційного злочинця – проблема біологічна, генетична;
- 2) розвиток потенційного злочинця – проблема біосоціальна;

3) реалізація потенційного злочинця – проблема соціобіологічна [2, с. 31].

Надана схема ілюструє злочинну поведінку з динаміці, яку можна застосувати і до алгоритму поведінки наркомана в багатьох випадках:

1) зародження потенційного наркозлочинця – проблема біологічна, генетична;

2) розвиток потенційного наркозлочинця – проблема біосоціальна;

3) реалізація потенційного наркозлочинця – проблема соціобіологічна.

Схожу позицію займає і ряд сучасних вчених. Наприклад, доктор біологічних наук А.П. Акиф вважає, що, незважаючи на переконливі висновки досліджень у сфері генетики поведінки щодо впливу спадкових факторів на злочинну поведінку, все ж не можна сказати, що існують спеціальні гени або хромосоми злочинності. «Жодна людина не народжується злочинцем. Однак є такі генотипи, на основі яких формується певна соціальна орієнтація, яка в певних умовах одну людину штовхне на злочин, тоді як інший його ніколи не вчинить» [5, с. 25; 2, с. 32].

Навіть якщо цей чинник притаманний людині, це ще не є підставою для висновку про виключно біологічне походження наркоманії. І головним чином тому, що мозок людини – це не джерело її психіки, а лише субстрат і носій психічного. Джерелом же свідомості, як і всієї психічної й фізичної діяльності, складовою частиною якої виступає й наркотична залежність, є людське буття, природа якого соціальна. Іншими словами, мозок як біологічний субстрат має таке ж відношення до наркоманії, як і до всієї розумової діяльності людини [3, с. 97]. Отже, гносеологічні та психологічні коріння, як і біологічні фактори, є передумовами наркоманії, які самі по собі її не породжують, а створюють лише її абстрактну можливість, яка реалізується шляхом вживання наркотично містких речовин завдяки соціальним корінням наркоманії [3, с. 97].

Професор Н.К. Янковський вважає, що рівень нашої активності, схильність до ризику визначається тим, в якій конкретно формі знаходяться деякі рецептори до речовин, які нас заспокоюють або, навпаки, збуджують. Ці особливості рецепторів задані початковим генетичним текстом. Є такі люди, у яких цей ген знаходиться у стані, коли людина легко збуджується, їй потрібні нові враження, потрібен ризик. Чи буде вона при цьому рятувальником або бандитом (один і той же стан спадкової інформації), залежить від середовища [2, с. 32] (але це не означає, що середовищі треба віддавати роль причини, а генам – умов).

Концепцію поділу біологічного пояснення поведінки на «жорстку» та «м'яку» розробив відомий психолог Е. Туркхаймер. Відповідно до цієї концепції «жорстке пояснення» – це пояснення, за якого тенденція високого рівня пояснюється з точки зору біологічного механізму. Щодо «м'якого біологічного пояснення», то під ним розуміється пояснення, за якого просто констатується існування деякої біологічної основи характеристики зовнішнього рівня.

Кримінальності, поряд зі схильністю до розлучень та ін., Е. Туркхаймер дає саме «м'яке біологічне пояснення» в тому сенсі, що люди від народження розрізняються за рівнем схильності до тих чи інших властивостей або станів.

Завдання соціальної складової частини криминології – розкрити, описати соціальні чинники, виробити заходи з їхнього соціального блокування. Завдання біологічної складової частини криминології – виявити серед осіб, які вчинили конкретні злочини, і осіб, щодо яких можна прогнозувати вчинення ними злочинів, певні біологічні чинники, що сприяють протиправній поведінці, з метою їхнього коригування соціальними і медичними засобами [2, с. 32].

Такий двоєдиний підхід із пріоритетом заходів соціальної профілактики дозволяє подолати небезпеку «геноломброзіанства», реальну загрозу дискримінації за результатами генетичних тестувань.

У зв'язку із цим слід погодитися з думкою філософа П.Д. Тищенко, який звертає увагу на генетичне пояснення злочинності певних верств населення або етнічних груп та знімає відповідальність із влади, позбавляє від необхідності враховувати історичні та соціальні фактори їхнього розвитку, пропонує спрощене, що легко тиражується засобами масової інформації, пояснення, яке вже містить у собі знайомі евгенічні рецепти «лікування» [2, с. 34].

Головною причиною проявів наркоманії, точніше її періодичних сплесків, спалахів є самосуперечливість функціонування соціуму, його саморозірваність, відсутність цільності, монолітності, надійності й безпечності існування. Саме цю картину ілюстративно демонструє нам наркоман, який і є втіленням даної суспільної саморозірваності.

Як зазначав відомий науковець Франкл Л.В., «під віктимізацією розуміють процес і результат перетворення особи або соціальної групи на жертву злочину (злочинних посягань)» [6, с. 80]. Тобто людина стає наркоманом через розрив,

розпад основи свого існування, але ця земна основа – соціальна, хоча вона й індивідуально диференційована в залежності від особи наркомана. Це означає, що суперечлива природа існування соціуму тамує в собі можливість спалаху наркоманії, але вона не завжди стає дійсністю, а лише тоді, коли в соціумі відбуваються зрушення, аномалії розвитку, «порушення природного стану речей».

Ми не прибічники конфліктогенної теорії походження наркоманії. Хоча соціальні конфлікти (як і особистісні, причина яких, до речі, у своїй основі теж соціальна) можуть спричиняти й наркозалежність, але, гадаємо, лише поряд з іншими чинниками. Сам по собі конфлікт не є її визначальною умовою [3, с. 98].

Саме тому, на нашу думку, в підґрунті віктимізації стоїть саме еволюція людських взаємовідносин – життя у соціумі. Науковець Т.В. Корнякова звертає увагу на віктимність як фактор, що провокує до наркозлочинності. «Віктимність означає схильність особи за визначених обставин стати жертвою злочинів, але не всіх, а, як правило, конкретних видів. У силу своїх моральних, психологічних, соціальних якостей (жадібності, легковірності, задрості або службового та суспільного становища) особи стають жертвами злочинців. У більшості випадків протиправні діяння зумовлені поведінкою самої жертви злочину. А саме: особливостями ситуаційного стану (сп'яніння), станом здоров'я (дефекти органів чуття), особливим психічним настроєм, пов'язаним із неадекватними діями у звичайній ситуації; недбалістю ставленням до особистої безпеки, честі, гідності та збереження майна; небажанням повідомити правоохоронні органи про вже скоєний злочин; легковажним ставленням до правил, які охороняють громадську безпеку і порядок; укладанням незаконної угоди; провокативною поведінкою» [7, с. 10].

Перелічені соціальні чинники наркоманії мають принципове значення, адже у їх основі лежать латентні соціальні механізми, що сприяють залученню особи до вживання наркотиків, соціокультурні фактори, що слугують виникненню та розвитку наркотичної залежності, тенденції молодіжної субкультури, відносини, що складаються під час спілкування різних груп населення та соціальних інститутів у зв'язку з наркотиками тощо [3, с. 98].

Дослідник М.В. Сенаторов розглядав віктимізацію як процес утворення жертв злочинів у суспільстві, у якого є свої детермінанти, законо-

мірності, тенденції: «Віктимізація пов'язана з формуванням індивідуальної та групової віктимності, збільшенням частки віктимізованих осіб у структурі населення, а також із наслідками злочинності, а саме утворенням контингенту жертв злочинів – як зареєстрованих, так і латентних» [6, с. 80].

Однією із причин наркоманії, наркобізнесу та зростання рівня віктимності в Україні й інших пострадянських країнах стало загострення кризових явищ у всіх сферах суспільного життя. Наслідок цього феномену – поляризація соціальних верств на надбагатих та тих, хто перебуває за межею бідності. На цьому тлі значно посилилася соціальна напруга між різними групами населення, виразом якої стало стрімке зростання злочинності, в тому числі й незаконних операцій із наркотиками, що, у свою чергу, призвело до формування та розширення незаконного ринку наркотиків, мереж їхнього виробництва, переміщення та розповсюдження [8].

Наслідком економічної кризи стало значне скорочення можливостей для внутрішнього інвестування капіталу, що призвело до наявності в надбагатій частині населення невитребуваних фінансових засобів, які поглинаються сферою розваг, часто пов'язаною із кримінальними структурами. На тлі кризи соціальної сфери має місце розпад соціальних орієнтирів. Колишня соціалістична система цінностей, що існувала протягом десятиріч, самоліквідувалася, нова ж система й досі не сформулювалася. Держава, церква, політичні партії, інші соціальні інститути мають вкрай незначний вплив на формування системи суспільних поглядів переважної частини населення. Неповнолітні та молодь, опинившись без уваги держави та суспільства, відчувають себе «зайвими людьми», «втраченим поколінням». Наркоманія сприймається багатьма з них як прийнятний спосіб «суспільного самогубства», відходу від світу, який їх не потребує і для якого вони є зайвими, невитребуваними членами суспільства [3, с. 99].

Висновки. Поширенню наркоманії в Україні сприяє низка чинників, у тому числі й пасивна позиція населення, викликана, зокрема, недостатньою довірою до державних, у тому числі й правоохоронних установ, небажанням звертатися із заявою чи повідомленням щодо скоєних злочинів. Основною причиною латентності незаконного обігу наркотиків є взаємна зацікавленість обох його сторін у нерозголошеності фактів скоєння злочинів. Однією із суб'єктивних причин,

що сприяє розповсюдженню наркоманії в Україні, є відсутність у більшості населення, особливо молоді, антинаркотичного імунітету, бо члени суспільства недостатньо усвідомлюють соціальну небезпечність вживання наркотиків. Населення ж в основному має лише дуже поверхові знання про шкоду наркотиків і мало знає про неунікненість відповідальності за скоєння злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів. Як

бачимо, причиною «вибуху» наркоманії в Україні є ціла низка соціальних коренів.

Наркоманія зароджується й прогресує там, тоді і настільки, де, коли і наскільки її зумовлює комплекс соціальних чинників: історичних, економічних, політичних, демографічних, соціо-культурних та інших. Саме вони прирікають наркомана на втечу з реального світу повноти життя в ірреальний світ ілюзій.

Список літератури:

1. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Пер. с англ. М.Б. Левина. Москва : ООО «Издательство АСТ»: ОАО «ЛЮКС», 2004. 349 с.
2. Овчинский В.С. Криминология и биотехнологии. Монография. Москва : Норма, 2005. 192 с.
3. Корнякова Т.В., Соколенко О.Л., Гошовський В.С. та ін. Комплексний підхід до захисту суспільства від незаконного наркообігу : монографія. Дніпро : ЛІРА, 2019. 532 с.
4. Эфроимсон В.П. Гениальность и генетика. Москва : Информационно-издательское агентство «Русский мир», 1998. 544 с. URL : file:///C:/Users/%D0%98%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/Efroimson_-_Genialnost_i_genetika.fb2/V__-_P.Efroimson.fb2.
5. Акифьев А.П. Генетика и судьбы. Москва : Центрполиграф, 2001. 318 с.
6. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монография. Одесса : Юрид. л-ра, 2000. 336 с.
7. Корнякова Т.В., Соколенко О.Л., Юзіков Г.С. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення криминологічної безпеки суспільства : монографія. Дніпро : ЛІРА, 2016. 220 с.
8. Апресян Р.Г. Гражданское общество: участие и ответственность. Москва : Аслан, 1997. URL : <https://iphras.ru/uplfile/ethics/biblio/GU/4.html>.

Klymiuk I.N. THEORIES OF THE ORIGIN OF ADDICTION AND THE PROVOTING FACTORS OF VICTIMIZATION

The article explores the theories of the origin of drug addiction and outlines the factors that contribute to the emergence of drug addiction in society, mainly based on the characteristics of victims of drug addiction. The main theories of the problem are: biological theory, sociological, conflict theory, economic theory and others. The genetic underpinnings of drug addiction are considered, taking into account the biosocial basis of drug addiction, which is a kind of modulator of the frequency of behavioral abnormalities. Based on the model of becoming "potential geniuses" and "potential criminals", an attempt was made to create a model of "potential drug addicts" and the mechanism of becoming a "drug addict". The reasons for the formation of drug addiction in the society, the factors that encourage the use of drugs are investigated. Familiarize yourself with the principle of action of genetic systems in their interaction with mechanisms of socialization. The role of economic factors of drug addiction is explored and interaction of drug addiction with human consciousness is investigated. The social processes that serve as a certain activator of the commission of narcotic crimes are revealed. It is noted that drug addiction is a dynamic crime with medical and social roots, in connection with which an analysis of the individual characteristics of persons who are prone to the use of drug-containing substances was carried out. It was noted that the main reason for the latency of illicit drug trafficking is the mutual interest of both parties in the non-disclosure of the facts of the crime. The analysis of the causes of the manifestations of drug addiction, more precisely its periodic bursts, outbreaks of which are the self-contradiction of the functioning of the society, its self-destruction, lack of integrity, monolithic, reliable and safe existence. This is the picture illustrated by the drug addict, who is the embodiment of this social self-absorption. It is stated that individualization becomes noticeable at the very moment when the process of social individualization interferes with it, because the life-historical individualization ends with socialization, which, in the aggregate, substantiates the provoking factors of narcotic victimization.

Key words: theories of origin of drug addiction, biological theory, offender's genome, mechanism of socialization, model of potential drug offender, prerequisites for drug addiction, the basis of victimization.